

Є. О. Мічурін
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного права та процесу
Харківського національного університету
внутрішніх справ

УДК 347.2

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ ОБМЕЖЕНЬ МАЙНОВИХ ПРАВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

Розкриваються основні положення концепції обмежень майнових прав фізичних осіб. Доводиться положення про приналежність вказаних обмежень до механізму правового регулювання цивільних відносин.

Ключові слова: обмеження прав, здійснення цивільних прав, механізм правового регулювання.

Проблема обмежень майнових прав фізичних осіб є нагальною з таких причин. Конституція України (ст. 3) встановлює, що розвиток прав осіб складає зміст та спрямованість діяльності держави. Утім, роль державного примусу у врегулюванні усіх, у тому числі і майнових відносин, не можна применшувати. Адже задля блага всіх держава в ряді випадків застосовує заборонювальні заходи (наприклад, щодо обороту наркотиків, зброї тощо).

Знаходження балансу між обмеженнями з боку держави та вільним розсудом фізичної особи у здійсненні її майнових прав складає основну проблему, яка повинна бути розв'язана при побудові концепції обмежень майнових прав фізичних осіб.

Щодо аналізу останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми обмежень у праві, то існують такі з них. О. В. Малько на теоретико-правовому рівні дослідив проблему обмежень [1]. Інший російський дослідник — В. П. Камишанський на концептуальному рівні дослідив обмеження права власності [2].

Утім, дослідження вказаних вчених в цілому не вирішили завдання побудови концепції обмежень майнових прав фізичних осіб. Однак важливим є показати усі ті прояви, які є важливими для розуміння унікального явища у праві — своєрідного феномену, яким є обмеження майнових прав фізичних осіб, у “концентрованому” вигляді, шляхом тез, через визначення притаманних якостей.

Метою цієї статті є визначення основних положень концепції обмежень майнових прав фізичних осіб. Завданнями, що сприяють досягненню цієї мети, є показати прояви обмежень майнових прав фізичних осіб, їхні характерні риси та виявити правову природу.

Поряд з необхідністю розвитку прав фізичних осіб, що визначено у ст. 3 Конституції України, законодавством закріплені й підвалини для обмежень цих прав. Так, у ч. 2 ст. 29 Загальної декларації 1948 р. з прав людини закріплено, що держава може встановлювати тільки такі обмеження прав, які визначені законом, і лише стільки, скільки це є сумісним з їхньою природою, виключно з метою сприяння загальному добробуту у демократичному суспільстві. Тому встановлення обмежень у нормі права має здійснюватись з урахуванням тих моментів, які підлягають ретельному розкриттю та глибокому обґрунтуванню.

Нехтування теоретичними моментами при встановленні обмежень веде до неналежного правового регулювання, всупереч не лише правам людини, але й

загальнотеоретичним основам правознавства. Нагальним прикладом є неодноразове введення останнім часом актами Національного банку України мораторію на виплату депозитів фізичним особам. Так, у п. 2.4 постанови Правління Національного банку України від 4 грудня 2008 року № 413 вказано, що банки повинні виконувати свої зобов'язання за всіма типами договорів із залученням коштів у будь-якій валюті лише в разі настання строку завершення зобов'язань, незалежно від категорій контрагентів. Це суперечить ЦК України як акту вищої юридичної сили у порівнянні з актами НБУ. Так, ч. 2 ст. 1060 ЦК України встановлює, що «За договором банківського вкладу незалежно від його виду банк зобов'язаний видати вклад або його частину на першу вимогу вкладника», що робить необґрунтованими вказані обмеження на виплату депозитів. Певним чином ці проблеми пов'язані з недостатньою теоретичною розробленістю та відсутністю чітких уявлень у практиці правозастосування про обмеження майнових прав фізичних осіб. Отже, впорядкування теоретичних уявлень про обмеження майнових прав, ґрунтовне їх наукове розроблення є вельми необхідним у наш час.

Щодо підходів до дослідження обмежень майнових прав фізичних осіб, існують різні погляди на цю проблему. Так, існує позиція, згідно з якою обмеження встановлюються волею людини, тобто згідно з якою абсолютизуються самообмеження. Так, В. Ф. Ерн зазначає, що істотна ознака власності, «моє», вноситься не зовнішнім елементом, а психічним аспектом, присвоєнням, внутрішнім встановленням межі, границі й перешкоди для іншого. Межі власності визначаються не чимось зовнішнім, а внутрішнім психічним моментом [3, с. 197]. Ця позиція є не досить застосовною щодо цивілістичних досліджень. Адже цей підхід був започаткований фахівцями психологічного напрямку, згідно з яким майнові права визначаються не законом, а насамперед, психічним моментом. Механізм самообмежень лежить, передусім, у психології людини, й такі моменти вивчаються окремими галузями знань.

У юриспруденції існує підхід, що саме правове регулювання відносин вже є гарантією від свавілля держави. Прихильником цієї теорії був відомий правознавець С. С. Алексєєв [4, с. 359], а також деякі інші вчені. Цей підхід є більш характерним до теоретико-правових та конституційно-правових досліджень.

За основу у цивілістичних дослідженнях потрібно взяти позитивістський підхід. Згідно з ним межі та обмеження прав осіб встановлюються через державне правове регулювання [5, с. 157]. Таким чином, держава встановлює чіткі обмеження прав фізичних осіб завдяки правому регулюванню суспільних відносин. Цей підхід відповідає існуючому правому регулюванню, наприклад, Міжнародній конвенції про захист прав і основних свобод людини. Він був започаткований у праві філософом-правознавцем Ф. Гегелем, є провідним серед представників приватного права, що приділили увагу цій проблематиці, зокрема є основним у працях професорів В. І. Курдиновського, В. П. Камішанського та інших.

До інструментів, які слід застосовувати за таким підходом до механізму правового регулювання, належать ідеї встановлення обмежень, що спираються на правові принципи: пропорційність обмежень; врахування природи прав, що обмежуються; пріоритетність здійснення майнових прав перед їх обмеженнями.

У контексті вказаного важливим є визначити співвідношення обмежень майнових прав фізичних осіб з суб'єктивним правом. Тут варто визначити, що обмеження є іманентно включеними у майнові права, які є різновидом суб'єктивних цивільних прав. При цьому, обмеження майнових прав фізичних осіб виявляються в тих суб'єктивних цивільних правах, які здійснюються в існуючих межах, однак з урахуванням особливостей правовідносин через дію механізму правового регулювання їх здійснення піддається додатковому ускладненню. Межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, які надані особі законом та існують завжди стосовно будь-якого суб'єктивного права. Зміст суб'єктивного цивільного права попри встановлення обмежень продовжує містити можливості для особи діяти на власний розсуд, але в окремих правовідносинах

через ускладнення здійснення суб'єктивного права для особи встановлюється необхідність діяти певним чином, відповідно до чого вона повинна коригувати свою поведінку. Отже, обмеження не впливають на зміст суб'єктивного цивільного права, однак ускладнюють можливості його здійснення.

Важливою проблемою є з'ясувати місце обмежень у механізмі правового регулювання. До того окремими вченими (В. П. Камішанським, Н. І. Мирошніковою) лише констатувалася та певним чином припускалася належність обмежень майнових прав фізичних осіб до механізму правового регулювання. У цілому варто зазначити, що обмеження застосовуються в механізмі правового регулювання як засіб стримування особи, що ускладнює можливість здійснення окремих суб'єктивних цивільних прав. Залежно від правового режиму, умов чи правил здійснення окремих цивільних прав, встановлених законом, обмеження ускладнюють здійснення цивільних прав у певних межах.

Особливості дії обмежень у правовій нормі, актах застосування права, актах цивільного законодавства існують і полягають у такому. В актах застосування права обмеження застосовуються при діяльності судів і актах місцевих органів самоврядування, виданих на підставі закону, що містить обмеження. Зокрема правозастосовні органи на виконання правової норми, в якій міститься обмеження, сприяють впровадженню та результативній дії норми права через її застосування щодо конкретної ситуації, персоніфікованого об'єкта та суб'єкта правовідносин. Так, рішення суду, прийняті згідно з законом, сприяють відновленню прав особи та впровадженню обмежень у правовідносини, що стимулює осіб до виконання приписів цивільного законодавства, якими встановлюються обмеження; акти інших державних органів та органів місцевого самоврядування сприяють дотриманню обмежень у випадках, коли це прямо передбачено законом (так, органи місцевого самоврядування надають дозвіл на проведення робіт щодо пам'яток історії та культури місцевого значення, їх купівлю чи перенесення).

У механізмі правового регулювання важливими є й інші, зокрема соціальні та інформаційні засоби. Вони повинні спонукати особу до правомірної поведінки, сприйняття обмежень.

Проблема ефективності обмежень майнових прав фізичних осіб в механізмі правового регулювання є важливою, оскільки дозволяє оцінити, в якій мірі право здатне впливати на врегульовані ним суспільні майнові відносини. Заслужує критики підхід, згідно з яким ефективність у праві зводиться до оптимізації його дії, адже термін "оптимізація" є не досить конкретним, близьким до філософсько-правового розуміння явищ. За основу потрібно взяти підхід, згідно з яким ефективність права є пов'язаною із метою правового регулювання. Ця мета повинна відповідати об'єктивним закономірностям розвитку суспільства, рівню культури, правосвідомості. Отже, ефективність права напряму пов'язана з тим, наскільки воно здатне регулювати суспільні відносини залежно від мети правового регулювання.

У вказаному контексті метою встановлення обмежень майнових прав фізичних осіб у загальному сенсі дії механізму правового регулювання суспільних відносин є забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів. Із філософсько-правової точки зору, метою обмежень майнових прав фізичних осіб є збалансування прав різних осіб для того, щоб право однієї особи не зустрічалось з правом іншої особи, інтересами суспільства та не виникало суперечок при їх здійсненні.

Загалом підвищення ефективності дії обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання залежить від:

а) якості нормотворчості, відповідно до чого закон повинен чітко встановлювати коло прав та обов'язків суб'єктів, стосовно яких встановлюються обмеження, особливості здійснення прав, які обмежені, визначати зміст цих обмежень;

б) досягнення невідворотності дії закону щодо обмежень через акти застосування права при захисті порушених прав осіб у судах та впровадженні обмежень через дії інших правозастосовних органів;

в) спрямованості на забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів.

Слід зауважити про важливість розуміння обмежень у механізмі правозастосування. У ряді випадків формальний підхід та зосередження суду на суб'єктивному цивільному праві без урахування норм закону, якими встановлені обмеження, іноді заважають суду у прийнятті обґрунтованого рішення. Рішення в ряді випадків приймаються виключно на підставі норм окремих інститутів, наприклад, договірних прав, без урахування існуючих обмежень у суспільних інтересах. Через це відомі випадки, коли виникає загроза суспільним інтересам. Так, у м. Миколаєві підприємці намагалися знищити частину зелених насаджень паркової зони при реконструкції парку Перемоги, чим були порушені екологічні права громадян, охоронювані ст. 50 Конституції України [6, с. 24].

Тому вкрай необхідно при визначенні особливостей здійснення суб'єктивного цивільного права зважати на існування обмежень, які в ряді випадків можуть ускладнювати його здійснення.

Висновки:

1. Обмеження не впливають на зміст суб'єктивного цивільного права, проте ускладнюють можливості його здійснення. Адже попри дію обмежень суб'єктивне право продовжує вміщувати, складаючи його повноваження. Так, мораторій на відчуження земель сільськогосподарського призначення не виключає можливість розпоряджатися цим майном, утім, тимчасово її ускладнює.

2. Межі здійснення суб'єктивного права пов'язані з мірою можливості здійснення повноважень, які надані особі законом та існують завжди щодо будь-якого суб'єктивного права. Обмеження існують щодо окремих цивільних прав та ускладнюють можливості здійснення цих прав.

3. Підвищення ефективності дії обмежень майнових прав фізичних осіб у механізмі правового регулювання залежить від:

а) якості нормотворчості, відповідно до чого закон повинен чітко встановлювати коло прав та обов'язків суб'єктів, стосовно яких встановлюються обмеження, особливості здійснення прав, які обмежені, визначати зміст цих обмежень;

б) досягнення невідворотності дії закону щодо обмежень через акти застосування права при захисті порушених прав осіб у судах та впровадженні обмежень через дії інших правозастосовних органів;

в) спрямованості на забезпечення здійснення суб'єктивного цивільного права з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів.

Список використаних джерел

1. Малько, А. В. Стимулы и ограничения в праве [Текст] / А. В. Малько. — М. : Юристъ, 2003. — 250 с.
2. Камышанский, В. П. Ограничения права собственности: гражданско-правовой анализ [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Камышанский Владимир Павлович. — М., 2003. — 357 л.
3. Эрн, В. Ф. Христианское отношение к собственности [Текст] / В. Ф. Эрн // Русская философия собственности VIII–XX вв. / [сост. : К. Юсупов, И. Савкин]. — СПб. : Ганза, 1993. — 512 с.
4. Алексеев, С. С. Собственность и социализм [Текст] / С. С. Алексеев // Русская философия собственности VIII–XX вв. ; [сост. : К. Юсупов, И. Савкин]. — СПб. : Ганза, 1993. — 548 с.
5. Донченко, О. П. Методологічна функція категорії свободи в праві [Текст] / О. П. Донченко // Проблеми філософії права. — К.-Чернівці : Рута, 2003. — Т. I. — С. 155–158.

6. Мічурін, Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) [Текст] : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Мічурін Євген Олександрович. — К., 2009. — 464 арк.

Надійшла до редакції 10.11.2011

Мичурин Е. А. Основные положения концепции ограничения имущественных прав физических лиц

Раскрываются основные положения концепции ограничений имущественных прав физических лиц. Отстаивается положение о принадлежности указанных ограничений к механизму правового регулирования гражданских отношений.

Ключевые слова: ограничения прав, осуществление гражданских прав, механизм правового регулирования.

Michurin, Ye. O. Main Provisions the Concept of Restriction of Property Rights of Natural Persons

In the article covers the basic concepts of position limits property rights of individuals. We have to position of belonging to these restrictions a mechanism of legal regulation of civil relations.

Key words: limiting the rights of civil rights, the mechanism of legal regulation.

